

До 90-х роковин Голодомору 1932—1933 рр.

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.083>
УДК 347.78.031+323.25[1932/1933]

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник,
відділ історії України 20—30-х рр. ХХ ст.,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
s_kul@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7561-5374>

ДО ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ РАДЯНСЬКОЇ ПУБЛІКАЦІЇ ПРО ГОЛОД 1932—1933 рр. (січень 1988 р.)

Метою є виявлення обставин, за яких у СРСР з'явилася перша легальна публікація про голод 1932—1933 рр. Завданням автора був аналіз реакції на цю публікацію з боку Комісії Конгресу США з розслідування українського голоду та Міжнародної комісії правників. **Методологія** дослідження передбачала сполучення стратегій порівняння з аналітичними ретроспекціями та мемуарними автопроєкціями. **Наукова новизна** полягає в доведенні визначальної ролі української діаспори Північної Америки в рішенні радянської влади припинити приховування найтяжчої в тисячолітній історії українців трагедії від нових поколінь громадян України. Головним **висновком** слід уважати поступове усвідомлення того, що голод був наслідком не політики форсованої індустріалізації, а терору, спрямованого на холоднокрівне та добре замасковане нищення мільйонних мас населення. Сама технологія творення Голодомору згодом була досліджена в низці спеціальних наукових праць автора, який подав наукове пояснення природи сталінського геноциду, на відміну від емоційних уявлень свідків Голодомору, а також тих дослідників, які на них спиралися у своїх студіях.

Ключові слова: *«продовольчі утруднення», терор голодом, Комісія Конгресу США з розслідування голоду 1932—1933 рр. в Україні, Міжнародна комісія правників із розслідування голоду 1932—1933 рр. в Україні.*

Цитування: Кульчицький С. До історії першої радянської публікації про голод 1932—1933 рр. (січень 1988 р.). *Український історичний журнал*. 2023. № 5 (572). С. 83—92. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.083>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Мабуть найбільш вражаючою особливістю суспільно-політичного життя в Радянському Союзі була невідповідність між твердженнями офіційної влади про відсутність голоду на початку 1930-х рр. і народною пам'яттю про жахливу голодовку, від якої в 1932—1933 рр. загинули мільйони людей, найбільше — в Україні й на Кубані. Про це не могли не пам'ятати діти й онуки загиблих. Тим часом влада визнавала лише наявність «продовольчих утруднень», з якими, на її твердження, вона успішно боролася. І справді, коли подивитися на численні партійно-урядові постанови про надання продовольчої, насінневої, фуражної допомоги постраждалим від «незадовільного господарювання» або «недороду» регіонам, то створюється враження, що сталінська держава робила все можливе, щоб подолати «продовольчі утруднення» й забезпечити успішну посівну кампанію навесні 1933 р. Авторитетні англійські вчені Роберт Девіс (учень Едварда Карра) і Стівен Віткрофт (учень Девіса) опублікували 2004 р. фундаментальну монографію про роки голоду (запопадливо перекладену російською мовою), в якій перелічили 35 постанов політбюро ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР між 7 лютого і 20 липня 1933 р. про надання продовольчої допомоги в обсязі 320 тис. т зерна районам, охопленими «продовольчими утрудненнями», у тому числі 176,2 тис. — в Україні, 88,5 тис. — на Північному Кавказі [1, С. 491—495].

Заборона на слово «голод» була визначена, як виявляється, самим механізмом сталінського терору. Терор голодом у регіонах, в яких діяли надзвичайні хлібозаготівельні комісії (в УСРР — комісія В. Молотова, на Північному Кавказі — Л. Кагановича, у Нижньоволзькому краї — П. Постишева), складався з чотирьох взаємопов'язаних елементів: вилучення під виглядом хлібозаготівель наявного у селян продовольства; заблокування покараних у такий спосіб регіонів із метою запобігти потоку біженців до інших місцевостей; заблокування інформації про вилучення всієї їжі та про становище після цієї акції у покараних регіонах і, нарешті, надання цілком публічно державної допомоги в мізерних масштабах селянам, які мали «продовольчі утруднення» (з інтервалом у 3—4 тижні після вилучення всієї їжі), якщо ці селяни зберігали фізичну здатність працювати на польових станах, готуючись до посівної кампанії. Кілька тижнів абсолютного голодування мусили зламати стихійний саботаж селян, які не бажали працювати в громадському господарстві колгоспів за паперові трудовні. Публічна згадка про голод у сталінські часи розглядалася як вияв антирадянської пропаганди і каралася ув'язненням.

Власне, про голод не можна було згадувати навіть у приватних щоденниках. Під грифом Українського інституту національної пам'яті у 2018 р. з'явилася книга, зміст якої складався з семи щоденників або виписок з них, знайдених у кримінальних справах, що зберігалися в архівах органів державної безпеки [2].

Свідки Голодомору зазвичай не наважувалися розповідати про пережите дітям або онукам, оскільки побоювалися, що вони можуть десь прохопитися при чужих людях, а органи безпеки всюди мали свої очі та вуха. Я й досі не знаю реальної причини смерті свого діда навесні 1933 р. Бабця розповідала,

що він працював у невеличкій друкарні й загинув від «свинцевого отруєння». Знаю, однак, що робітники і службовці дрібних підприємств в українських містах навесні 1933 р. були позбавлені карток централізованого постачання продовольством, унаслідок чого смертність від голоду в містах істотно зроста.

Напередодні 50-х роковин української трагедії у США утворився Крайовий комітет вшанування жертв геноциду 1932—1933 рр. Українська діаспора прагнула розповісти про забутий цивілізованим людством сталінський злочин. У вересні 1983 р. конгресмен Дж. Флоріо вніс на прохання українців до Палати представників законопроект про створення Комісії з розслідування голоду 1932—1933 рр. в Україні. Після багатомісячної боротьби у стінах Конгресу США президент Р. Рейган підписав 12 жовтня 1984 р. такий законопроект з виділенням відповідних асигнувань. На чолі дослідницької групи з шести осіб став виконавчий директор комісії, співробітник Українського наукового інституту Гарвардського університету Джеймс Мейс.

Робота групи під керівництвом Дж. Мейса розгорнулася в 1985 р. Її попередні результати поширювалися пресрелізами по всьому світу, потрапляючи й до ЦК Компартії України. Цекісти стривожилися, побоюючись, що ця «чорна пляма» поспе врочисте відзначення 70-річного ювілею радянської України у грудні 1987 р. Тому восени 1986 р. ЦК КПУ створив комісію науковців на чолі з акад. АН УРСР А. Шлепаковим і поставив перед нею завдання «викрити фальсифікації українських буржуазних націоналістів, пов'язані з так званим голодом 1932—1933 рр.». В Інституті історії АН УРСР я відповідав за проблематику міжвоєнного періоду 1921—1940 рр., а тому ввійшов до складу цієї комісії за посадою.

Підтримуване впродовж половини століття сталінське табу на інформацію призвело до того, що уявлення про голодовку початку 1930-х рр. були досить розпливчастими не тільки в пересічних людей у наступних двох поколіннях, а й у вищих щаблях партійно-радянської номенклатури. Це яскраво засвідчує саме утворення «антикомісії», покликаної знайти наукові аргументи, щоб перефарбувати жахливий голод у звичайні «продовольчі утруднення».

В опублікованому 2003 р. нарисі «Діяльність комісії Конгресу США з вивчення голоду в Україні» Дж. Мейс зазначив: «Антикомісія, яка була утворена в Києві і про яку детальніше знає Станіслав Кульчицький, фактично так і не розпочала своєї діяльності після ознайомлення з попередніми результатами роботи американської Комісії» [3, С. 813].

Справді, комісія А. Шлепакова не зібралася в повному складі жодного разу й не ухвалила будь-яких рішень. Цьому перешкодили пресрелізи Комісії Конгресу США, які щоразу ставали деталізованішими та переконливішими, а також створена завдяки зусиллям української діаспори книга професора Стенфордського університету Роберта Конквеста «Жнива скорботи» з підзаголовком «Радянська колективізація і терор голодом», яка побачила світ 1986 р. Базуючись головним чином на знайдених Дж. Мейсом історичних джерелах радянського походження та зібраних ним же розповідях свідків голоду з України, котрі емігрували в Північну Америку після Другої світової

війни, Р. Конквест доводив, що сталінський терор голодом спрямовувався переважно проти українців і мав характер геноциду.

Перебуваючи в комісії А. Шлепакова, я отримав можливість працювати над архівними фондами, до яких раніше не мав доступу. Тоді я навіть не замислювався над логікою дій сталінської команди, на першому плані був сам факт голодування. Як виявилось, це було голодування в таких апокаліптично жахливих масштабах і формах, які примушували задуматися: що це за влада, яка створювала на селі ситуацію, коли матері їли своїх дітей, а дорослі діти — своїх батьків?!

Безпосереднім результатом моєї роботи в комісії А. Шлепакова стала доповідна записка «До оцінки становища в сільському господарстві УСРР у 1931—1933 рр.», яку я з власної ініціативи та без консультацій із керівництвом інституту (оскільки не був упевнений у позитивному результаті) адресував відділу науки ЦК КПУ. Близько півроку записка блукала апаратними відділами ЦК, аж нарешті мені дозволили опублікувати її в «Українському історичному журналі». Проте не відразу, а тільки після визнання голоду існуючим. Таке визнання, як виявилось, В. Щербицький мав намір зробити у промові з приводу 70-річчя проголошення радянської влади в Україні.

І справді, 25 грудня 1987 р. В. Щербицький виголосив ювілейну промову, в якій пролунали кілька рядків на тему голоду. Варто їх процитувати: «Невиправдане форсування темпів, переважно адміністративні методи керівництва, грубі порушення принципу добровільності, викривлення партійної лінії у ставленні до середняка і в боротьбі проти куркульства сильно ускладнили обстановку на селі. Додалася ще й небачена посуха. Все це обумовило серйозні продовольчі труднощі наприкінці 1932 — на початку 1933 року, а в ряді сільських місцевостей і голод» [4].

«Небаченої посухи» не існувало, 1931—1932 рр. видалися врожайними, але менше з тим. В ювілейній промові прозвучало слово «голод», і це відкрило шляхи для дослідження забороненої теми. Останній генсек ЦК КПРС М. Горбачов кількома тижнями раніше у промові, присвяченій 70-річчю більшовицької «революції» 25 жовтня (7 листопада) 1917 р., обмежився дифірамами на честь сталінської суцільної колективізації. Під тиском неспростовних фактів, оприлюднених завдяки зусиллям української діаспори, В. Щербицький змушений був проігнорувати замовчування голоду.

Після 26 грудня 1987 р. я здобув можливість опублікувати свою доповідну записку у журналі. Це стало можливим, урахувуючи процедурні моменти, в березні 1988 р. [5]. Однак у газетному форматі, тобто без наукового апарату, записка могла бути надрукована значно швидше. Тому я звернувся до редакції часопису для закордонних українців «Вісті з України», з якою підтримував контакти не одне десятиліття. Перша легальна радянська публікація про голод 1932—1933 рр. з'явилася в англomовному варіанті цієї газети на початку 1988 р. [6]. Услід за цим стаття побачила світ і в українському варіанті [7].

Саме через те, що англomовний варіант статті був першою легальною радянською публікацією, на неї звернули пильну увагу Комісія Конгресу США з роз-

слідування українського голоду 1932—1933 рр. та очолювана проф. Я. Сандбергом комісія правників з ідентичним завданням. Мені нелегко переказувати зміст цієї публікації — наскільки вона точна у викладенні фактів, настільки часом хибна у формулюванні висновків із них. Та не треба забувати, що стаття являла собою доповідну записку у ЦК КПУ, метою якої було переконувати цекістів визнати сам факт голоду, і не більше. Жодних звинувачень на адресу партійного керівництва в усвідомленому творенні голоду стаття не містила. На додаток мої власні уявлення в 1988—1989 рр. про анатомію Голодомору були далекими від реальності, що полегшувало зробити документ, призначений цекістам, логічним і переконливим. Обидва чинники пояснюють, чому стала можливою легальна публікація цієї статті після того, як керівник КПУ визнав, що голод таки був.

Стаття починалася з характеристики форсованої індустріалізації, яка призводила до зростання ринкових цін на продовольство й утруднень у хлібозаготівлях. Держава застосувала до селян у 1928 р. надзвичайні заходи з примусовим вилученням товарного хліба. З 1929 р. надзвичайні заходи перетворилися на звичайні, а з 1930 р. у країні розгорнулася кампанія з «розкуркулення», поєднана з суцільною колективізацією селянських господарств.

Селяни, котрі вступали в колгосп, не були переконані в перевагах колективної праці перед одноосібною. Трудова дисципліна виявилася незадовільною, спостерігалася розбазарювання колгоспної власності, байдужість до всього, крім власної присадибної ділянки. Поглибленню анархії й безгосподарності в колгоспах сприяли вади хлібозаготівельних кампаній 1931—1932 рр. У липні 1932 р. у Харкові відбулася ІІІ конференція КП(б)У, яка чітко охарактеризувала основні вади політики на селі: «План хлібозаготівель *розверстано* на райони і колгоспи, і проводили його не організованим порядком, а за “принципом” зрівнялівки» [8, С. 744]. Не знаючи, яка частина врожаю залишиться в них через невизначеність самих критеріїв заготівель, колгоспники не мали стимулів для сумлінного господарювання. Розверстка підірвала їх зацікавленість у розвитку виробництва.

Посилаючись на цю партконференцію, я давав зрозуміти, що Й. Сталін повернувся до ленінської ідеї продрозверстки, яка фігурувала в його часи під терміном «контрактації», й одержав ті ж самі катастрофічні наслідки: над країною нависла загроза голоду. Замість того, щоб перейти від розверстки до натурального податку, як це зробив В. Ленін, започатковуючи нову економічну політику, Й. Сталін ініціював закон від 7 серпня 1932 р. з найвищою мірою покарання за крадіжку колосків голодуючими селянами. Лише 19 січня 1933 р. він скасував продрозверстку та перейшов у відносинах із селом на засади натурального продподатку. Зрозуміло, я не говорив у цій статті, що одночасно з цим переходом Й. Сталін застосував терор голодом, спрямований проти готового спалахнути українського селянства. Не говорив хоча б тому, що не знав тоді про такі настрої серед селянства.

Далі я писав, що голод, який узимку та навесні 1933 р. забрав життя багатьох людей, лютував не лише в Україні, а й у сільській місцевості багатьох інших регіо-

нів. Підкреслив ту допомогу продовольством, яку ЦК ВКП(б) і Раднарком почали надавати з 7 лютого 1933 р. голодуючим українським селянам (не усвідомлюючи тоді, що продовольча, фуражна, насіннева допомога була однією з ланок терору голодом). До речі, вилучення їжі тривало далі, незважаючи на «допомогу».

Англomовний варіант цієї статті в газеті «News from Ukraine» майже весь був використаний на цитати в рапорті дослідницької групи Дж. Мейса Комісії Конгресу США, представленому 22 квітня 1988 р. у вигляді книги обсягом 524 стор. Коментарі були здебільшого негативними [9, С. 98—104]. Однак заслуговує на увагу прикінцевий висновок: «Стаття Кульчицького, розрахована лише на українців за кордоном і не призначена для поширення в Радянському Союзі, є великим зсувом в офіційній радянській позиції щодо Голоду» [9, С. 104]. Зсув справді був великий: від «продовольчих утруднень» — до визнання факту голоду. Але цей зсув уже зробив В. Щербицький. Дж. Мейс не з власної провини помилявся, коли стверджував, що стаття призначалася тільки для закордонних українців. Із журнальною публікацією, яка з'явилася за два місяці, він не встиг ознайомитися, коли завершував рапорт Комісії Конгресу США. Проте завершальний висновок цікавий іншим: ототожненням моєї позиції з офіційною позицією влади.

Як було насправді? Проаналізована Дж. Мейсом стаття являла собою доповідну записку у ЦК КПУ, яка мала мету переконати українських цекістів визнати факт голоду. Тому всі тези формулювалися «акуратно», з педалюванням теми допомоги партійно-радянських органів голодуючим селянам. Адже терор голодом справді здійснювався з додержанням маскувальних засобів, так що навіть голодуючі селяни часто були вдячні владі, коли вона під фанфари розгортала продовольчу допомогу. Я вже знав досить фактів, які не вписувалися у створювану партійними пропагандистами картину, але тримав їх при собі, щоб полегшити тим, хто ухвалював політичні рішення, визнання факту голоду.

Починаючи з 1988 р. багато українських істориків, літераторів, краєзнавців і журналістів узялися за тему голоду 1932—1933 рр. У світлі нових публікацій моя стаття в «Українському історичному журналі» стала виглядати беззубо. Тим часом на замовлення республіканського правління товариства «Знання» я підготував брошуру «1933: трагедія голоду», текст якої редакція спочатку дозволила вмістити в газеті. Рукопис був надрукований у п'яти числах дуже популярного тоді часопису «Літературна Україна» у січні — лютому 1989 р. і викликав у суспільстві шок. А у червні 1989 р. з'явилася й сама брошура, опублікована накладом 62 тис. прим. у серії під назвою «Теорія і практика КПРС. Історія» [10]. Художній редактор Я. Гулько, мабуть, мав почуття гумору, розміщуючи заголовок у центрі павутиння, яке обплітало першу та останню сторінки обкладинки.

За два з невеликим гаком місяці до подання рапорту групи Дж. Мейса Комісії Конгресу США в Торонто (Канада) була утворена на прохання Світового конгресу вільних українців Міжнародна комісія з розслідування голоду в Україні 1932—1933 рр. Вона складалася з семи юристів і вчених-правознавців світового рівня: Якоба Сандберга (Швеція), Джо Верговена (Бельгія), Джеральда

Дрейпера (Велика Британія), Жоржа Левассера (Франція), Рікардо Левене (Аргентина), Ковея Олівера (США), Джона Гамфрі (Канада). Комісія мала намір вивчити друковані й архівні матеріали стосовно голоду з тим, щоб винести вердикт: була чи не була ця трагедія актом геноциду українського народу.

На другий день після її утворення, 13 лютого 1988 р., голова комісії Я. Сандберг звернувся до прем'єр-міністра СРСР М. Рижкова з проханням допустити до участі у засіданнях державних службовців та експертів із Радянського Союзу. М. Рижков не відповів, але переслав лист до посольства СРСР у Канаді. Перший секретар дипломатичного представництва Юрій Богаєвський відповів 1 березня, що радянські історики самі впораються з виявленням причин важкої продовольчої ситуації, яка мала місце на початку 1930-х рр. у країні, і як доказ того, що вони справляються успішно, до відповіді було прикладено мою статтю в «News from Ukraine» [11, С. 6, 91].

У жовтні 1988 р. Я. Сандберг звернувся до керівництва АН УРСР із пропозицією про співробітництво в розслідуванні голоду 1932—1933 рр. Міжнародна комісія планувала зібратися на чергові слухання 31 жовтня — 4 листопада в Нью-Йорку й запрошувала експертів з України взяти в них участь. Проте віце-президент АН УРСР І. Курас та академік-секретар Відділення історії, філософії і права Б. Бабій відмовилися від співробітництва, зважаючи на позицію союзного керівництва. Разом із ними лист про відмову 18 жовтня як експерти підписали завідувач відділу міжнародного права академічного Інституту держави і права В. Денисов і завідувач відділу історії соціалістичного будівництва Інституту історії С. Кульчицький.

Проте число газети «News from Ukraine» із першою легальною публікацією про голод усе-таки фігурувало при розгляді справи. Класифікуючи наявні у правників матеріали, Я. Сандберг включив цю статтю в рубрику «Свідчення проти власних інтересів», де знаходилися «будь-які визнання з офіційних радянських заяв щодо даного питання». Звідси випливав висновок: «Той факт, що у своєму листі від 1 березня 1988 р. пан Богаєвський посилається на професора Кульчицького, і що професор Кульчицький є одним із тих, хто підписав лист у комісію з розслідування від 18 жовтня 1988 р., означає, що будь-яке визнання з боку професора Кульчицького, яке відноситься до справи, є визнанням проти власних інтересів і повинне розглядатися разом з іншими матеріалами, представленими комісії Світовим конгресом вільних українців, а також свідченнями Р. Конквеста, Л. Луцюка, М. Магтеріджа, Дж. Мейса та ін.» [11, С. 97—99, 103—106, 117).

Судження членів комісії правників відносно кваліфікації звинувачень проти організаторів голоду 1932—1933 рр. в Україні розійшлися. Більшість дійшли висновку, що мав місце геноцид. Я. Сандберг висловився так, що порушувати кримінальну справу проти призвідників голоду неможливо внаслідок того, що вже нікого, крім Л. Кагановича, немає серед живих. У будь-якому разі, на його думку, тільки радянський уряд мав вирішувати, чи варто починати справу в рамках Конвенції ООН про геноцид від 9 грудня 1948 р.

Ж. Левассер уважав, що організатори голоду в Україні мають бути звинувачені у злочині проти людяності, а не в геноциді [11, С. 76, 81, 160].

Якою була моя власна позиція щодо геноциду — позиція історика, котрого комісія Я. Сандберга ототожнювала з офіційним представником радянської влади? Те, що я не з'явився в Нью-Йорку восени 1988 р., вийшло тільки на користь. Виступаючи перед Міжнародною комісією правників, я б заперечував кваліфікацію сталінського терору голодом як геноциду. Адже в 1988—1989 рр. я не розумів специфіки українського голоду на тлі загальносоюзного, незважаючи на те, що з осені 1986 р. інтенсивно працював над архівними джерелами з теми. У брошурі «1933: трагедія голоду» згадувалися постанови ЦК КП(б)У від 18 листопада і РНК УСРР від 20 листопада 1932 р., ухвалені під тиском голови надзвичайної хлібозаготівельної комісії В. Молотова (останній узгоджував їх зі Й. Сталіним, такі документи знайшлися). Обидві постанови — «запальна свічка» Голодомору. Найбільш зловісні пункти постанов теж цитувалися у брошурі — про запровадження натурального штрафування боржників із хлібозаготівелі м'ясом (салом) і картоплею. Однак я не мав ще фактів про те, які наслідки це викликало. Тому голод в Україні розглядався як результат помилкового економічного курсу, а не каральної конфіскації всього продовольства під прикриттям кампанії хлібозаготівель: «Гласність у боротьбі з голодом означала б визнання факту економічної катастрофи, якою завершився сталінський експеримент з форсуванням темпів індустріалізації. Тому Сталін обрав шлях боягузливого і злочинного замовчування становища в сільській місцевості» [10, С. 42]. Економічна катастрофа справді мала місце, і її головним проявом був загальносоюзний голод 1932—1933 рр. Але я тоді не розрізняв загальносоюзного голоду, який у першій половині 1932 р. поширювався в гострих формах і в Україні, від голоду в тих регіонах, де з жовтня 1932 р. діяли сталінські надзвичайні комісії. Цей останній голод був наслідком не політики форсованої індустріалізації, а терору, спрямованого на холоднокривне та добре замасковане нищення мільйонних мас населення. Технологію творення Голодомору в усіх сутнісних деталях на підставі досягнень світової й вітчизняної історіографії я виявив тільки у 2007 р. [12]. Це було суто наукове пояснення природи сталінського геноциду, на відміну від емоційних у своїй основі уявлень свідків Голодомору, на які спирався Р. Конквест.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Devis, R., Uitkroft, S. Gody goloda: Selskoe khozyajstvo SSSR, 1931—1933. Moscow, 2011 [in Russian].
[Дэвіс Р., Уйткрофт С. Годы голода: Сельское хозяйство СССР, 1931—1933. Москва, 2011. 543 с.]
2. Faizulin, Ya. (comp.) “Represovani” shchodennyky. Holodomor 1932—1933 rokov v Ukraini. Kyiv: Feniks, 2018 [in Ukrainian].
[«Репресовані» щоденники. Голодомор 1932—1933 років в Україні. Упоряд. Я. Файзулін. Київ: Фенікс, 2018. 352 с.]

3. Smolii, V. (Ed.), *Holod 1932—1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky*. Kyiv: Naukova dumka, 2003 [in Ukrainian].
[Голод 1932—1933 років в Україні: причини та наслідки. Гол. редкол. В. Смолій. Київ: Наукова думка, 2003. 888 с.].
4. *Pid praporom Velykoho Zhovtnia, kursom perebudovy*. Dopovid chlena Politbiuro TsK KPRS, pershoho sekretaria TsK Kompartii Ukrainy V.V. Scherbytskoho na urochystomu zasidanni, prysviachenomu 70-richchiu vstanovlennia Radianskoi vlady na Ukraini. 25 hrudnia 1987 roku. *Radianska Ukraina*. 1987, 26 Dec. [in Ukrainian].
[Під прапором Великого Жовтня, курсом перебудови: Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В.В. Щербицького на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю встановлення Радянської влади на Україні. 25 грудня 1987 р. *Радянська Україна*. 1987, 26 грудня].
5. Kulchytskyi, S. *Do otsinky stanovyshcha v silskomu hospodarstvi USRR u 1931—1933 rr. Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal*. 1988. 3 (324): 15-27 [in Ukrainian].
[Кульчицький С. До оцінки становища в сільському господарстві УСРР у 1931—1933 рр. *Український історичний журнал*. 1988. № 3 (324). С. 15—27].
6. Kulchytskyi, S. *Historical experience: vital today. News from Ukraine*. 1988. 2 (January).
7. Kulchytskyi, S. *Do stanovyshcha v silskomu hospodarstvi Ukrainy (1931—1933). Visti z Ukrainy*. 1988. 3 (January); 4 (January) [in Ukrainian].
[Кульчицький С. До становища в сільському господарстві України (1931—1933). *Вісті з України*. 1988. №3 (січень); №4 (січень)].
8. *Komunistychna partiia Ukrainy v rezoliutsiiah i rishenniakh zizdiv, konferentsij i plenu-miv TsK. T. 1 (1918—1941)*. Kyiv: Polityvdav Ukrainy, 1976 [in Ukrainian].
[Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 1 (1918—1941). Київ: Політвидав України, 1976. 1007 с.].
9. *Zvit konhresovo-prezydentskoi Komisii SShA z doslidzhennia Velykoho holodu 1932—1933 rr. v Ukraini*. In: *Velykyi holod v Ukraini 1932—1933 rokiv*. U 4 t. T. IV: Svidchen-nia ochevydtsiv dlia Komisii Konhresu SShA. Vykonavchyi dyrektor James Mace. Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2008 [in Ukrainian].
[Звіт конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932—1933 рр. в Україні. *Великий голод в Україні 1932—1933 років*. У 4 т. Т. IV: Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США. Виконавчий директор Джеймс Мейс. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 622 с.].
10. Kulchytskyi, S. *1933: trahediia holodu*. Kyiv: Tovarystvo “Znannia” URSR, 1989 [in Ukrainian].
[Кульчицький С. 1933: трагедія голоду. Київ: Товариство «Знання» УРСР, 1989. 48 с.].
11. *Mezhdunarodnaia komissiia po rassledovaniiu goloda na Ukraine 1932—1933 godov. Itogovuj otchet*. 1990 g. Kiev, 1992 [in Russian].
[Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932—1933 годов. Итоговый отчёт. 1990 г. Киев, 1992. 192 с.].
12. Kulchytskyi, S. *Holodomor 1932—1933 rr. v Ukraini yak henotsyd: trudnoshchi usvidomlennia*. Kyiv: Nash chas, 2007 [in Ukrainian].
[Кульчицький С. Голодомор 1932—1933 рр. в Україні як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ: Наш час, 2007. 424 с.].

Надійшла / Received 06.07.2023

Stanislaw KULCHYTSKYI

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,

Chief Research Fellow,

Department of History of Ukraine 20—30-ies XX century,

Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

s_kul@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7561-5374>

ON THE QUESTION OF THE FIRST SOVIET

PUBLICATION ABOUT THE 1932—1933 FAMINE (january 1988)

The purpose is to reveal the circumstances under which the first legal publication about the 1932—1933 Famine appeared in the Soviet Union. Its task is to analyze the reaction of the U.S. Commission on the Ukraine Famine and the International Commission of Inquiry into the 1932—1933 Famine in Ukraine to this publication. **The methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, and systematicity. **The scientific novelty** lies in proving the decisive role of the North American Ukrainian diaspora in the decision of the Soviet authorities to stop hiding from new generations of citizens the most terrible tragedy in the thousand-year history of Ukraine.

Keywords: “food difficulties”, terror by famine, U.S. Commission on the Ukraine Famine, International Commission of Inquiry into the 1932—1933 Famine in Ukraine.